

URSULA HEGI

Jongens en vuur

Vertaald uit het Engels door Marga Blankesteyn

Een winterochtend in 1934. Denk aan ijs op de ruiten van het schoolgebouw in dit stadje aan de Rijn, aan melkwitte ijsbloesems. Denk aan de kou in de nekken van de jongens in Fräulein Jansens klaslokaal. Voel hun angst omdat het vandaag een jaar geleden is dat een brand het parlamentsgebouw in Berlijn verwoestte, een brand die hun dromen verschroeide in vlammend geel en rood, grillig en snel, snel als een zweepslag, als een hete windvlaag die zich aan balken vastgrijpt tot ze instorten.

‘En als de communisten onze school nu eens in brand steken?’ vragen de jongens aan hun jonge onderwijzeres.

‘Gaan ze onze stad aanvallen?’

‘O nee.’ Ze probeert hen gerust te stellen. ‘Die brand was heel ver weg. Honderden kilometers ver weg.’

Maar omdat de jongens al zo vaak over de brand hebben gehoord, zijn ze bang dat het ook hier in Burgdorf kan gebeuren. Ze hebben erover gehoord op de staatsradio en van hun ouders als die bespraken wie het parlamentsgebouw nu werkelijk in brand heeft gestoken. De meeste ouders herhalen wat de radio zegt, dat het de communisten waren. Andere ouders fluisteren echter dat de nazi’s het gebouw hebben aangestoken om de communisten zwart te maken.

‘Hier zijn we veilig,’ belooft de onderwijzeres haar jongens. En ze hoopt dat het waar is.

*

Ze willen haar graag geloven. Omdat ze haar aanbidden. Omdat ze hen met trots vervult. Omdat ze hen aan het lachen maakt tot hun buikspieren pijn doen. Omdat ze – en dat weten ze nu niet,

maar vermoeden ze later, als ze mannen zijn geworden, tenminste, degenen die de komende oorlog overleven – de luiken 's nachts openlaat, zelfs in de winter, om het maanlicht op haar huid te voelen. Zoiets vergt een bepaald soort onderwijzeres, eentje die met haar jongens mee springt en holt als ze hen meeneemt naar buiten.

‘En als de communisten mijn schuur afbranden, *Fräulein* Jansen?’

‘En als ze onze bruggen opblazen?’ Otto's stem klinkt angstig. Maar sommigen van haar jongens kijken opgewonden.

Thekla Jansen weet wel waarom. Als jong meisje bouwde ze kampvuren met haar katholieke jeugdgroep. Dan zaten de meisjes met hun leidster rond de vlammen, roosterden aardappels en staken elkaar de loef af met verhalen over schepsels die aan de onderbuik van hun dromen ontsproten. In de avondnevel – zulke verhalen zijn altijd spannender in de mist – kropen de meisjes dichter bij elkaar, gilden van verrukkelijke angst, lokten het beest in hun kring van vlammen en lachten erom tot het verwaagde.

Andreas steekt zijn vinger op. ‘Communisten slapen op stalen vloeren, niet in bedden, zo stoer zijn ze.’

‘We hebben drie koeien, en als we die er niet uit kunnen krijgen...’

‘En als ze onze veerboot laten zinken?’

‘Vijf koeien. Wij hebben er vijf.’

De onderwijzeres legt een hand op de piano, tegen het glazen kikkerhuis waar Icarus woont. Het hart van de kikker klopt in elk deel van zijn vel, flakkerend en vlug, alsof zijn hele lijfje zijn hart is. Icarus leeft van de dode vliegen die de jongens van de kleverige, aan hun keukenplafonds bungelende lussen vliegenpapier afplukken.

‘Ik was ook bang,’ zegt Thekla Jansen. ‘Vooral in de nachten nadat de Rijksdag was afgebrand.’

*

Verbluft dat hun onderwijzeres haar angst bekent, leunen haar jongens voorover op hun houten lessenaars, twee in elke rij. De meesten van haar tienjarigen dragen al een uniform, met een speldje van de nieuwe vlag op de bruine kraag. Maar die van negen, die te jong zijn om lid te worden, dragen versleten, tot de hals toe dichtgeknoopte overhemden, de rand van een wit boordje alleen zichtbaar bij jongens met eigen schoolboeken; de arme jongens delen één boek met zijn tweeën.

‘Wekenlang bleef ik kijken of ik soms vlammen en rook boven de daken zag,’ zegt ze, en ze vraagt zich af of haar jongens zich ook altijd zullen herinneren waar ze waren toen ze het hoorden.

Voor haar was dat tijdens een gekostumeerd bal geweest, waar ze met vrienden uit haar studententijd danste op muziek van een clownsorkest. *Rosenmontag* – carnavalsmaandag, de pracht en praal van optochten en carnavalswagens en muziek en maskers; het was je laatste verzetje, want als de vasten eenmaal begon, moest je boeten voor je zonden en je fouten. *Rosenmontag*, de op één na laatste dag van het *Karneval*, als heel Duitsland zich overgaf aan frivoliteiten, als je – achter je masker – kon zijn wie je maar wilde. Thekla danste in het rood-met-zwarte flamencokostuum dat haar moeder, Almut, had gemaakt, toen de muziek werd onderbroken door de radio: op de *Volksempfänger* zei een mannenstem dat de Rijksdag in Berlijn in brand stond; hij zei het alsof hij het niet geloofde, met een dringende stem die steeds hoger klonk, als de hoogste muziknoot zelf. De verklede dansers verstijfden als in een pantomime toen de stem beschreef hoe er vanuit de restaurants en de cafés in Berlijn spoken en narren, Vikings, Chinezen, ballerina’s, profeten, Indianen, engelen en katten en Hollandse meisjes op boerenklompen naar de vlammeende koepel van de Rijksdag zwermden, terwijl mannen in het uniform van de brandweer, de SA en de politie die bizarre getuigen op een afstand probeerden te houden.

*

‘Weten jullie nog waar je was toen je van de brand in de Rijksdag hoorde?’ vraagt Thekla Jansen aan haar leerlingen.

Gemurmel. Gegons. Een paar opgestoken handen.

‘Ik mocht laat opblijven vanwege Rosenmontag. Een buurman kwam het ons vertellen.’

‘Ik hoorde het op de radio.’

‘Ik lag in mijn carnavalskostuum te slapen.’

‘Ik was een cowboy met...’

‘Ik was een Chinees. Mijn oma had een gele hoed voor me gemaakt die op een paraplu leek.’

‘... met twee holsters en een snor.’

‘Mijn moeder maakte me wakker en nam me mee naar buiten,’ zegt Richard. ‘Sommige huizen waren donker. Ze bleef zich maar afvragen wie er van de brand wist. En wie niet.’

‘Droeg u ook een masker, Fräulein?’

‘Zwart satijn met rode steentjes.’ Thekla weet nog hoe bang ze was toen ze haar masker afdeed, en ook op *Aschermittwoch*, Aswoensdag, twee dagen later, toen de priester met zijn duim op het voorhoofd van elke parochiaan het askruisje tekende. Door de geur van de as in de gouden kom belandde ze in één keer terug in de tijd, in de nacht dat er as op Berlijn viel – *Tot stof zult gij wederkeren. Aan wie moet ik verantwoording afleggen?* –, alsof de brand in de Rijksdag de voorbode was geweest van deze as op haar huid; en ze stelde zich Aswoensdagen in de toekomst voor, jaren die uitgroeiden tot decennia waarin de koele veeg op haar voorhoofd de herinnering aan die brand bij haar zou oproepen.

‘Het begon om veertien minuten over negen,’ zei Franz. Te korte broekspijpen, maar goed in rekenen.

‘Ik sliep. Maar mijn vader vertelde het de volgende ochtend en hij zei dat de wereld morgen anders zou zijn.’

‘Mijn moeder zei dat er nu wel van alles kan gebeuren en dat we eten moesten hamsteren dat niet kon bederven.’

‘Wij hebben toen linzen en erwten gekocht.’

‘Mijn vader stond te schreeuwen,’ zegt Bruno Stosick. Hij is de zoon van de huisbaas van de onderwijzeres, een intelligent kind dat alle zetten van historische schaakwedstrijden kan opsom-

men, maar niet weet hoe hij in het zand moet spelen. Bruno is al een uitstekende schaker; hij is opgegroeid met de Burgdorfse Schaakclub die elke dinsdag bij elkaar komt in de woonkamer van zijn ouders.

Algauw nadat de onderwijzeres het appartement boven de schaakclub had gehuurd, nam Bruno de gewoonte aan om op zijn sokken de trap op te sluipen om verstoppertje te spelen. Dan klopte hij aan haar deur en verborg zich achter de kapstok in de gang. Als ze haar deur dan opende en deed alsof ze verbaasd was dat er niemand stond, sprong hij tevoorschijn, geurend naar krijt en slaap, hief zijn gezicht naar haar op – ‘ik dacht dat u me nooit zou vinden!’ – met een glimlach die voor een jongen bijna al te lieflijk was.

Maar nu glimlacht Bruno niet. Hij doet de hese stem van zijn vader na en broemt: ‘Iedereen weet dat die verdomde Oostenrijker de brand heeft aangestoken!’

De meeste leerlingen giechelen.

Maar sommigen niet.

Bruno drukt zijn nagels diep in zijn handpalmen. ‘Mijn vader zegt dat de Führer moet worden opgehangen aan zijn...’

‘Bruno!’ Geschrokken valt de onderwijzeres hem in de rede. Zo heeft ze hem nog nooit meegemaakt. ‘Wij zeggen hier geen lelijke woorden.’

Alsof ‘verdomde’ mij verdomme ook maar iets kan schelen. Maar dit wil ze dat haar jongens zich herinneren als ze hun groepsleiders of hun ouders over school vertellen: dat hun onderwijzeres Bruno Stosick een standje gaf omdat hij verdomd zei – en niet dat Bruno’s vader de Führer aan zijn ballen wil laten ophangen. Of liever gezegd, aan zijn ene, enkele bal. Als de geruchten waar zijn.

‘Jongens,’ zegt ze, ‘zeg mij na: Wij. Zeggen. Geen. Lelijke. Woorden.’

‘Wij. Zeggen. Geen. Lelijke. Woorden,’ dreunen ze op.

Niet genoeg. Ze heeft meer van hen nodig om ongedaan te maken wat Bruno zei. Ze vouwt haar handen en knikt naar het portret van de Führer boven de piano, waar vroeger het kruisbeeld hing. ‘En nu een gebed voor de Führer.’

Op bevel van hogerhand zijn alle kruisbeelden uit de scholen verwijderd; het bidden is echter gebleven. Als het maar voor hem is. Die nietszeggende man met zijn truttige snorretje.

Nein nein jetzt nicht. Weg damit. Nee nee niet nu. Weg ermee...

Verschrikkelijk, hoeveel haar jongens in alle onschuld over hun familie onthulden. Zij zou hen nooit aangeven. Maar anderen misschien wel.

Vooral sinds de lerarenvergadering van afgelopen dinsdag, toen zuster Mäuschen had voorgesteld om opstellen te laten schrijven over eettafelgesprekken. *Mäuschen*. Muisje. Een bijnaam die de zuster als kind had gekregen. Er moest eerst een doopnaam zijn geweest, een heiligennaam die ze bij haar geboorte had gekregen – die was er altijd – want er bestond beslist geen heilige die Muisje heette.

‘Zodat we kunnen vaststellen welke families de Führer niet steunen,’ had zuster Mäuschen gezegd.

De schoolverpleegster, zuster Agatha, schudde snel haar hoofd. De leerlingen mochten haar graag omdat ze dropjes uitdeelde en raadsels opgaf.

Bijna iedereen in de vergadering had naar het schoolhoofd gekeken, naar zuster Josefine, die een passie had voor leren en geloofde dat alle kinderen geboren werden met de aandrang om

dingen te creëren die er eerst niet waren – tekeningen en verhalen en liedjes – en dat uit die aandrang het verlangen ontstond om meer te leren. Zuster Josefina was listig, en ze gebruikte die listigheid om alles te krijgen wat haar school nodig had: radio's, leerkrachten, boeken en reparaties. Voor zichzelf verlangde ze alleen armoede. Spartaanse zelfdiscipline. Ze was gewend aan gehoorzaamheid – aan andermans gehoorzaamheid – omdat ze was opgegroeid op een landgoed met paarden, privéleraren en bedienden.

Voor de school zou ze elke leerling of onderwijzer opofferen die wellicht een conflict kon veroorzaken. De nonnen fluisterden dat zuster Josefina de regering naar haar pijpen liet dansen, in haar maagdelijke nonnendans wikkelde. Ze vertrouwden er maar op dat zij wist in hoeverre ze de regering moesten gehoorzamen om hun klooster en hun school niet te verliezen.

Zuster Josefina weersprak zuster Mäuschen echter niet.

*

Als Thekla de Führer zou mogen vertellen wat hij moest veranderen – één ding maar, als hij het haar zou vragen, één enkele verandering – zou ze hem herinneren aan zijn belofte om het Duitse gezin te versterken, hem aan zijn verstand brengen dat het gezin juist werd verzwakt door kinderen hun ouders te laten verklikken.

Terwijl haar jongens bidden, besluit Thekla dat ze Bruno's ouders moet waarschuwen, niet alleen om wat hij in de klas had onthuld, maar ook dat hij uit het raam klimt om naar bijeenkomsten te gaan. Vanavond. Vanavond gaat ze het zijn ouders vertellen.

Afgelopen herfst, toen Thekla's moeder haar vertelde dat het door de Stosicks te huur aangeboden appartement leegstond, was ze ernaar gaan kijken: parketvloeren, hoge ramen, een diepere badkuip dan die van de Abramowitzen, waar haar moeder als huishoudster werkte.

Toen *Herr Stosick* de huurprijs noemde, bekende *Thekla* dat ze die twee keer zo hoog had geschat.

‘Het zal ons een waar genoeg zijn als u hier komt wonen,’ zei hij. ‘We zijn immers collega’s.’

Gisela Stosick knikte. Zoals altijd was ze geheel effen van kleur – beige jurk, beige sjaaltje, beige haar – op haar schoenen na, die van doorgestikt leer in twee kleuren blauw waren. *Gisela* hield van flamboyante schoenen.

‘Het is goed voor onze *Bruno* om zijn onderwijzeres beter te leren kennen,’ zei ze tegen *Thekla*.

*

Hoe moest ze met de *Stosicks* praten zonder *Bruno*’s vertrouwen te schenden? Als zij niet zo streng waren, zou hij niet met zijn geheimen bij *Thekla* hoeven komen. Zoals lid worden van de *Hitlerjugend* afgelopen december, zodra hij de kans kreeg na zijn tiende verjaardag. Voor hem was het anders dan voor haar andere jongens, die zich volwassen voelden, belangrijk, als ze eenmaal lid waren. *Bruno* was zijn hele leven al een kleine volwassene, *altklug*, vroegwijs, die zich vooral met anderen mat door middel van zijn verstand; toen hij eenmaal lid was van de *Hitlerjeugd* kon hij zich echter meten met zijn lichaam, en hij ontdekte het genoeg van fysieke inspanning bij het rennen en springen, het trainen op afstand en snelheid, en bewees dat hij deel uitmaakte van dit uitgestrekte team dat hem liet meedoen en hem opnam.

Binnen twee weken ontdekten zijn ouders zijn geheim en zij verboden hem om er nog langer bij te horen.

Nu laten ze hem niet meer alleen het huis uitgaan. Het is vernederend voor *Bruno* om door zijn moeder naar school te worden gebracht en weer te worden opgehaald, alsof hij een klein jongetje is.

Vanmorgen vroeg hoorde de onderwijzeres hem beneden huilen; vervolgens zijn vaders strenge stem, zijn vaders zware voetstappen in de badkamer. *Herr Stosick* neemt meer ruimte

in dan zijn vrouw en zijn zoon samen. Het klikken van de teen-
nagels van de hond op de keukenvloer, dan het gekrabbel aan
de achterdeur. Kort daarop, de dans van de hond met de deur:
jankend en krabbend werpt Henrietta zich er net zo lang tegen-
aan tot iemand haar naar buiten laat. Vroeger hoorde Thekla
's ochtends soms gelach beneden. De laatste tijd niet meer.

Bruno is voortdurend somber. Onrustig.

Hij is al zoveel kwijtgeraakt.

De kameraadschap van de *Hitlerjugend*.

Zijn beste vriend, Markus Bachmann. Markus, die zichzelf tij-
dens het tekenen altijd aanwijzingen toefluisterde, omdat hij de
complete tekening al voor zich zag. Die hikte als hij lachte. Die
zichzelf altijd opjoeg, ook al was hij een van de slimste jongens
in Thekla's klas. Markus had twee beste vrienden, Otto en
Bruno, maar Bruno was alleen bevriend met Markus. En nu is
hij te alleen in haar klas.

Tot dusver zijn er twee joodse families uit Burgdorf vertrok-
ken. De Gutbergs afgelopen december, met het vliegtuig naar
Londen. De familie van Markus een paar weken later, op een
schip naar Amerika. Zo verontrustend, die verhitte aanklachten
tegen de joden, van mensen die zeggen dat het hun hebzucht is
die de inflatie en de werkloosheid heeft veroorzaakt, dat ze uit
het niets zijn gekomen en alles overnemen. Op de radio werd
vaak over 'communisten en joden' gesproken, alsof ze hetzelfde
waren. Zelfs bij de St.-Martinuskerk maken sommige mensen
onvriendelijke opmerkingen over joden. Natuurlijk beaamt
Thekla die nooit; ze begint ergens anders over, als ze kan.

*

Toen ze Bruno naar de bijeenkomst was gevolgd, had ze meteen
gezien dat die georganiseerd was door mensen die begrepen wat
onderwijs was, hoe ze kinderen moesten respecteren en inspire-
ren. Zo gaf Thekla ook les, instinctief.

Te veel van haar leerlingen waren opgevoed met de regel dat
kinderen wel gezien, maar niet gehoord mochten worden.

Natuurlijk vonden ze het fantastisch om nu een stem te hebben, om te horen dat ze belangrijk waren, de toekomst van Duitsland. In hun eentje had geen van deze kinderen iets te vertellen; als deel van deze in eenheid marcherende colonnes kregen ze echter een geheimzinnige macht. Daar voelde Thekla zich ongemakkelijk bij, en ze zou niet nalaten om dat tegen Bruno's ouders te zeggen.

Maar wat ze tegenover hen niet zou toegeven, was dat zij, zo kritisch als ze was, werd meegezogen in die werveling van zang en vlammen, in de emoties van de massa, in die hartstocht en die drang, dat verlangen naar iets buiten zichzelf, naar iets groots, tot ze zich er niet langer van kon losmaken, tot die emoties ook de hare werden, met die hand aan haar keel, die zucht, die opwaartse zwaai van haar arm. Ze vond het walgelijk. Dat liet ze echter niet merken. Omdat er misschien wel iemand naar haar keek. Omdat het een val zou kunnen zijn. En omdat ze net vóór dat moment van weezin, één hartenklop lang, zelf de verrukking van de kinderen had ervaren, zelf hun trots had gevoeld dat ze mee mochten doen aan deze ceremonie, die even mystiek was als een kerkelijk ritueel, en even weelderig als de opera met alle praal en muziek en processies.

*

Het leek op een verliefdheid, een maanzieke aanbidding, waarin je alle greep op jezelf verliest en niet langer verantwoordelijk kunt zijn. *Waar ben ik? Waar ben ik gebleven? En als het voortaan altijd zo blijft, wat dan?* Ze wilde dat gevoel niet hebben, evenmin als ze verliefd wilde worden. *Om wat je opgeeft.* Liefhebben was iets anders. Alleen het verliefd worden vond ze erg. Ze zou willen kunnen liefhebben als een man, alleen maar huid zijn, alleen maar lust. Haar vriend, Emil, was goed oefenmateriaal. Bij een man als Emil Hesping hoefde je niet bang te zijn dat je zijn hart zou breken. Hij stond er in Burgdorf om bekend dat hij op de vlucht sloeg als een vrouw de pech had voor hem te vallen. Toch voelden vrouwen van alle leeftijden zich aangetrokken tot

de oprechte waardering die hij voor hen voelde, tot zijn nieuwsgierigheid naar de kleinste details van hun leven, zijn energie die hij zo volledig op ieder van hen concentreerde. Een man als Emil kon een vrouw in de verleiding brengen hem te temmen zodat hij haar zou aanbidden, en niemand anders. Maar geen enkele vrouw kon hem lang vasthouden – al kwam hij soms wel terug, voor een poosje – zelfs de hoedenmaakster niet, Frau Simon, met haar uitbundige lach en haar rode haar.

Als Thekla met hem danste, bracht zijn aanraking een vlaag van verrukking teweeg in haar lichaam. Zelfs als ze arm in arm liepen op hun wandelingen. Zo sterk had ze nog nooit op een man gereageerd. Het leek wel een allergie. Tot dusver had ze niet met Emil geslapen. Niet omdat zijn interesse daardoor mischien zou afnemen. En ook niet vanwege de Kerk. Daarover was ze al met zichzelf in het reine sinds ze op haar negentiende haar eerste minnaar had gekend en kuisheid met het bijbehorende schuldbesef van de hand had gewezen. Net als ze het verhaal dat God de wereld in zes dagen zou hebben geschapen van de hand had gewezen. En toch genoot ze van de rituelen van mis en verlossing. Op de eerste zaterdag van elke maand knielde ze in het schemerdonker van de biechtstoel, waar ze haar zogenaamd immorele daden en gedachten aan de priester openbaarde en erop rekende dat hij haar absolutie zou geven, haar zou zegenen en haar maagdelijkheid in de ogen van God zou herstellen – een schertsvertoning en een wonder.

Ze was niet met Emil naar bed geweest omdat seks voor haar in verlangen vergeleed, in die maanzieke verliefdheid waardoor ze bang werd om de geliefde te verliezen, al was ze geenszins van plan om met hem te trouwen, of met wie dan ook. Het leven met twee broers had haar laten zien hoeveel het huwelijk vrouwen ontnam. Voor zichzelf wilde ze juist die onbestendigheid van Emil. Binnenkort zou ze hun relatie verbreken. Vanwege zijn reputatie. Niet wat vrouwen, maar wat de politiek betreft. Tot de brand in de Rijksdag had zij de nazi's ook belachelijk gemaakt – dat ze niet konden rekenen zonder hun vingers te gebruiken, dat hun Führer een *Teppichfresser* was en in zijn drift vloerkle-

den aan stukken beet – maar het was niet langer veilig om hen uit te lachen.

*

Na afloop van de bijeenkomst wachtte ze Bruno op, zonder zich te laten zien. Ze zei bij zichzelf dat het alleen maar spektakel was, dat kleinsteedse, door de godsdienst aan beperkte genoegens gewende geesten aansprak. Het was waarschijnlijk waardevol voor haar onderwijs om te hebben ervaren wat een avontuur het voor haar jongens was om één te zijn met deze marcherende, dansende menigte. Er kwam hartstocht bij kijken. Heiligheid. Oudheid. Trots. En nu was dat voorbij. Tot de volgende keer. En tot die tijd hoefde ze er niet over na te denken.

Terwijl ze achter Bruno aan door de donkere straten liep, had ze een afschuwelijk voor gevoel omdat hij zo klein leek, bijna niet te onderscheiden van de muren, die naar hem toe leken te buigen alsof ze op het punt van instorten stonden.

Ze riep hem.

Geschrokken draaide hij zich om.

‘Ik wil niet dat je ’s nachts alleen buiten loopt,’ fluisterde ze. ‘Ik was bij de bijeenkomst en...’

Hij was zo gelukkig dat hij begon te huilen, en maar doorpraatte over hoeveel hij van de Führer hield en van de bijeenkomst en van zijn uniform.

‘Stt...’ Ze keek om zich heen, bracht haar wijsvinger naar haar lippen om hem te kalmeren. ‘Je bent moe.’

‘Nu weet ik hoe het is om te leven.’ Hij kon zo hoogdravend doen.

‘Ach, Bruno. Ik wil dat je me iets belooft.’

‘Ja.’

‘Ik wil dat je me wakker maakt als je weer van plan bent om uit je raam te klimmen.’

‘Maar...’

‘Zodat ik met je mee kan. Zolang er een volwassene bij je is...’ Ze wist niet hoe ze haar zin moest afmaken. Ze kon hem immers

niet beloven dat zijn ouders hem erbij zouden laten horen, met-
tertijd.

Maar hij beloofde haar te wekken.

Na afloop van het bidden in Fräulein Jansens klaslokaal is het enige geluid dat van de scharrelende duiven in de bloembak die de jongens en hun onderwijzeres vorig jaar in mei hebben gemaakt en aan de stenen vensterbank buiten hun raam hebben bevestigd. Ze hebben bloemen geplant om vlinders aan te trekken: *Gänseblümchen*, madeliefjes, en *Lavendel* en *Ringelblumen*, goudsbloemen.

Vroeger kocht Thekla maïs voor de duiven op straat wanneer ze het zich kon veroorloven, maar met haar onderwijzerssalaris kan ze dat nu elke week. Ook kan ze zich veroorloven om fatsoenlijk eten voor zichzelf te kopen en om geld te geven aan *Mutti*, die Thekla's was doet. Op haar dressoir heeft ze de tafelloper gelegd die *Mutti* voor haar heeft geborduurd. Het borduurwerk van Almut Jansen wordt buitengewoon gewaardeerd in Burgdorf en ze verkoopt het op de kerstmarkt. Ze ruilt het ook voor boodschappen bij de winkel van Weiler, voor boeken bij de leesbibliotheek en voor medisch advies bij *Frau Dokter Rosen*.

Franz steekt zijn vinger op. 'Hoeveel kilometer is het naar Berlijn, Fräulein?'

Wat haar jongens nu van haar nodig hebben, is een aardrijkskundefles – niet de les over de vasten die ze hoort te geven. Ze is altijd bereid om haar lesprogramma te negeren en de jongens te leren wat ze op dat moment willen weten; juist dan voelt ze haar band met hen het sterkst.

'Het enthousiasme van onze leerlingen herkennen vormt de helft van ons onderwijs,' zei haar lievelingsonderwijzeres vroeger. Fräulein Siderova onderwees elke dag alsof het haar eerste was, met die bereidheid tot verwondering en ontdekking. Zo wil Thekla dat haar jongens onderwijs ervaren – door aanraking en

herinnering. Als ze de kennis eenmaal in zich opgenomen hebben, kan zij die verdiepen, ter ondersteuning van toekomstige kennis.

‘Wie kan ons vertellen hoeveel kilometer het is naar Berlijn?’ vraagt ze. Dit is weliswaar aardrijkskundeles op angst gebaseerd, maar het zal haar jongens kalmeren en ze leren onthouden waar Berlijn ligt.

‘Zijn het er meer dan driehonderd?’

‘Meer dan tweehonderd?’

Een storm van opgestoken vingers, meer enthousiasme dan ze had kunnen verwachten tijdens haar les over de vasten. Lesgeven over de vasten is misschien passend als er ruim voldoende te eten is, maar met zoveel armoede in het land zou het wreed zijn de kinderen over te halen om nog meer op te geven. Ze heeft schrijnende armoede gezien bij haar bezoeken aan de gezinnen van sommigen van haar jongens, en toch bieden hun moeders haar voedsel aan dat ze niet kunnen missen. ‘Ik heb net gegeten,’ zegt Thekla dan, zelfs als ze honger heeft en haar keel glad is van het speeksel. Ze begrijpt de schaamte van arm zijn, van niet laten merken dat je meubels in beslag zijn genomen, van doen alsof je de schande van je burens niet ziet. *Doen alsof...*

*

Ze houdt van al haar leerlingen: van de jongens met de schele ogen en de jongens met de scheve tanden; van de slimme jongens en de knappe jongens; van de jongens van goeie families en de jongens met *Rotznasen*, een loopneus, geboren in gezinnen waar fundamentele dingen als je neus afvegen niet voor je worden gedaan als je klein bent, en je het nooit zelf leert doen. Zoals de Führer. Daar is hij vandaan gekomen, en geen uniform kan dat verhullen. Zijn huid mag dan schoon en droog zijn, die Rotznase zal hij altijd houden. Het is een manier van leven, van in de wereld staan.

Mijn jongens gedijen in elk geval goed op school, prent Thekla zich in. Ze zijn in elk geval niet meer zo mager. Ze zijn

speelser geworden, ondeugender, rennen elkaar met schoolbordwissers achterna... lijmen haar stoel vast aan de vloer... en zij speelt mee door te doen alsof ze boos is.

Ze glimlacht tegen Franz, wiens *Vater* na drie jaar werkloosheid in de bakkerij werkt, al is het alleen in de vroege ochtenduren; naar Eckart, wiens *Mutter* eindelijk haar baan terug heeft als schoonmaakster van de St.-Martinuskerk; naar Otto, wiens vader naaimachines repareert in Düsseldorf.

‘Ons leven wordt beter, is het niet?’ vraagt ze.

Alleen Otto knikt.

Om de anderen gerust te stellen voegt ze eraan toe: ‘Vergeet niet dat de Führer op de radio heeft beloofd dat hij de wereld veiliger zal maken.’ Ze laat niet merken hoezeer ze zich stoort aan zijn irritante stem, telkens wanneer die haar lessen onderbreekt.

In het kantoor van het schoolhoofd staat de Volksempfänger constant aan. Luidsprekers die ooit werden gebruikt voor gebeden, roepen tegenwoordig nonnen en onderwijzers op om samen met hun leerlingen te luisteren wanneer de Führer weer eens een toespraak houdt. *Unsympathisch*, onaangenaam, de man en een groot deel van zijn boodschap. Maar zolang Thekla kan kiezen waar ze in gelooft – in zijn beloften van gelijkheid en het ontmantelen van de belachelijk gecompliceerde klassenstructuur –, kan ze haar jongens leren om binnen dat systeem vooruit te komen. Alleen maar voorlopig. Zij kan wel afwachten tot dit overwaait. Maar sommige familieleden van haar jongens zijn niet schrander genoeg om dat onderscheid te maken.

Standpunten veranderen, maar het onderwijzen van kennis is heilig. Schoolkennis natuurlijk, zoals plantkunde en aardrijkskunde, maar ook kennis van het leven, zoals goede manieren en een goede lichaamshouding, diep ademen en – vooral – aanpassingsvermogen.

*

Thekla past zich al aan sinds ze een meisje was, laat de dingen die haar verontrusten van zich afglijden. Zo kwam je overal doorheen: alles wat je verontrustte langs je af laten glijden, als de wind, niet in zijn baan gaan staan, waar je omvergeworpen zou kunnen worden. Treinen waren ook zo, dat zoeven ging dwars door je heen. Anna Karenina van Tolstoj aan het einde van het perron, het zoemen en schudden van de naderende trein dat door haar voetholte naar haar enkels, haar dijen, haar middel en haar sleutelbeen opstijgt voordat ze die stap naar voren zet. Zichzelf doodt om haar pijn te doden. En om Vronsky te straffen. Dat alles vanwege een man. Zo zinloos, om lust te laten verglijden tot wanhoop. Toch bewondert Thekla Leo Tolstoj het meest van alle Russische schrijvers.

Niet vergeten te kijken of Russische auteurs nog wel zijn toegegaan.

Zo niet, dan moet ze de boeken verstoppen onder de vloerdelen van de duiventil bij haar andere verboden boeken, tot de regering zichzelf uitblaast. Want het kan niet blijven duren. Dat zegt Thekla telkens tegen zichzelf als ze zich boos maakt over een nieuwe vernedering. Het kan niet blijven duren.

‘Ik weet hoe ver het is naar Berlijn, Fräulein. Mijn opa...’

‘Ja, Wolfgang?’

‘Mijn opa woont in Berlijn en hij zegt dat het vijfhonderddrieënzestig kilometer is.’

‘Uitstekend. Wil jij het ons op de kaart laten zien?’

*

De twee verkreukelde landkaarten aan de muur hangen al in dit zelfde lokaal sinds Thekla leerling was op deze school. Zuster Mäuschen, die belast is met de aanschaf van materialen, weigert ze te vervangen door de huidige kaarten – valse kaarten, noemt ze die – waarop de Duitse grenzen na de Eerste Wereldoorlog gekrompen zijn.

In die tijd, toen land in beslag werd genomen en burgers buitenlanders werden, vermenigvuldigde zuster Mäuschen haar

nachtelijke gebeden; ze bestookte God met smeekbeden om de grenzen te herstellen en het Duitse *Volk* te herenigen. Ze wist zeker dat ze God had overtuigd toen Hitler op de dag na de brand in de Reichstag Hindenburg onder druk zette om twee noodverordeningen te ondertekenen die hem directe bevoegdheden gaf om het volk te beschermen en tegenstanders te arresteren. Zuster Mäuschen waardeerde zijn besluitvaardigheid, zijn moed om de Duitse schuld voor de Eerste Wereldoorlog in twijfel te trekken, en ze was bereid om bepaalde vrijheden op te offeren – privacy en vrijheid van meningsuiting, pers en vereniging.

*

Met tot aan zijn oren opgetrokken schouders rent Wolfgang naar de plek vóór in de klas waar de twee landkaarten hangen, tussen het schoolbord en het papier-maché standbeeld van het paard van Troje dat de jongens met Fräulein Siderova hebben gemaakt. De ene is een wereldkaart, de andere de kaart van Duitsland. Maar ze zijn even groot – alsof dat kan, piekert Wolfgang, één land even groot als de hele wereld? – en ze ruiken net als de stoelen in de herenkapperszaak van zijn vader. Behalve dat deze geur ouder is, in de kreukels begraven zit.

Wolfgang is de snelste hardloper in Fräulein Jansens klas; zijn lichaam is lang en mager, alsof het gebouwd is om grote afstanden te rennen. Hij kan niet weten dat hij geamputeerd zal terugkeren uit de aanstaande oorlog, beide benen versplinterd aan het Russische front. Hij kan niet weten dat er weer oorlog komt. Hoe zou hij dat kunnen weten? Hoe zou iemand van hen dat kunnen weten? Het is vandaag immers nog vier jaar en acht maanden vóór de Kristallnacht, de nacht van het gebroken glas, wanneer er synagogen en joodse winkels en huizen verwoest zullen worden. Het is vandaag nog vijf jaar en zes maanden vóór het Duitse leger op een vrijdagochtend bij dageraad Polen zal binnenvallen in een preventieve aanval vanuit het noorden, het zuiden en het westen.

*

Toen de ouders van Markus Bachmann besloten om hun huis aan de Lindenstrasse te verkopen – een verkeerde beslissing, een onbesuisde beslissing – bood de apotheker hun de helft van wat het waard was.

Thekla was geschokt dat er iemand van de situatie probeerde te profiteren. ‘Wacht in elk geval tot u een betere koper hebt gevonden,’ zei ze tegen de ouders van Markus.

Hun vrienden van de synagoge drongen erop aan dat ze zouden afwachten.

‘Jullie maken je te snel ongerust.’

‘De politieke pendule stabiliseert zich wel. Dat doet hij immers altijd als hij te ver naar één kant is geslingerd.’

‘Hitler kan heus niet veel langer zijn gang gaan.’

‘Zelfs de rabbijn vindt dat we nu geen grote veranderingen moeten voorstellen.’

‘Wij gaan toch ook niet weg.’

‘Als het nog erger wordt, gaan we allemaal samen protesteren.’

Maar de ouders van Markus waarschuwden dat degenen die het meeste bezaten, ook het meeste zouden verliezen. Stilletjes accepteerden ze het bod van de apotheker en begonnen hun verzameling houtsneden te verkopen. Tijdens hun laatste week in Burgdorf ging Thekla elke middag na schooltijd onderweg naar huis bij hen langs om Markus lessen op te geven, zodat hij genoeg huiswerk zou hebben op zee. Ze wilde geen geld van zijn ouders, al drongen ze daar wel op aan, maar uiteindelijk liet ze zich een klein altaarpaneel geven, een houtsnede van een leerling van Tilman Riemenschneider uit de zestiende eeuw.

‘We hebben het niet kunnen verkopen,’ zeiden de ouders van Markus toen ze Thekla smeekten om het aan te nemen. ‘En we kunnen niet alles meenemen naar Amerika.’

‘Het is prematuur om het land te verlaten,’ vertelde ze hun nogmaals.

*

Maar binnen een paar weken na hun vertrek waren joodse kinderen niet langer welkom op haar school. Nu kregen zij al hun lessen in de synagoge aan de overkant van de straat.

Thekla loopt naar het raam van haar klaslokaal. Steunt er met een hand op. *Hoeveel weet ik? Hoeveel moet ik proberen te ontdekken? Als je eenmaal iets weet, is het moeilijk om dat weten op afstand te houden, om het terug te dringen naar voor-het-weten.*

Wolfgang richt de aanwijsstok op de Rijn waarnaast Burgdorf slechts een stipje op de bedijking is, zwaait de stok vervolgens een beetje naar het noorden en vér naar het oosten. ‘Berlijn,’ kondigt hij aan. Terwijl hij om zijn as draait, moet hij lachen, want hij kijkt recht door het kikkerhuis op de piano heen, en achter het glas, het mos en Icarus ziet hij zijn klasgenoten zitten, alsof zij zich ook in het kikkerhuis bevinden.

Zijn onderwijzeres staat echter met haar rug naar hem toe. Toen zij zo oud was als hij nu, gingen joodse kinderen naar de synagoge voor godsdienstlessen, en katholieke kinderen en katholiek opgevoede, joodse kinderen naar de St.-Martinuskerk. Daarna kwamen ze allemaal terug naar deze school hier, voor de rest van hun lessen.

‘Ziet u hoe ver Burgdorf van Berlijn is?’ vraagt Wolfgang aan de onderwijzeres. Als hij zich tot zijn klasgenootjes wendt om hulp, ziet hij hen ook naar haar kijken.

Voor haar verjaardag, vorige maand, hebben ze een groene houten kikker gekocht die ze in het volle zicht verborgen, en gewacht tot zij hem zou vinden. Zelfs de jongens in de achterste rij konden hem zien zitten in het glazen huis van Icarus, maar hun onderwijzeres niet, zelfs niet toen ze er vlak naast stond terwijl zij ‘Lang zal ze leven’ zongen. Toen de jongens giechelden en fluisterden, vroeg ze wat er aan de hand was. En toen Bruno zei dat er iets mis was met de kikker, giechelde Andreas nog harder, en Richard zei dat de kikker de hele ochtend nog niet had bewogen – dat was geen leugen, want het ging allemaal over de houten kikker. Helemaal ongerust boog hun onderwijzeres zich over het glazen huis en lachte hardop. Klapte in haar handen en lachte. ‘Jongens toch... jullie altijd met je streken...’

*

De favoriete streek van de jongens is het paard van Troje, de ultieme schelmenstreek.

Maar wat ze echt willen, nu, is dat hun juf zich van het raam afwendt naar hen, en haar blauw-met-gele sjaaltje verschuift zodat het blauw tegen haar sleutelbeen ligt. Soms weten ze zeker dat ze dat sjaaltje alleen voor hen draagt. Maar ze hebben ook gezien dat ze het draagt bij haar mohairjas, wanneer ze gearmd loopt met Herr Hesping. De jongens bewonderen hem omdat hij een beroemde gymnast is, die meer prijzen heeft gewonnen dan wie dan ook in Burgdorf; hij is zo beroemd dat de eigenaar van de gymnastiekclub hem als manager heeft aangenomen.

Maar op school is de onderwijzeres van hen. Ze prikt hun beste werkjes aan de muren van hun lokaal: hun poppetjes en hun weerkaarten; hun boomschorscollages van waskrijt met kleine stukjes boomschors erin, en hun tekeningen van de boom waar de schors vanaf kwam.

‘Fräulein Jansen?’ roepen ze haar toe.

Zelfs de nieuwe jongen, Heinz, die bang is om te praten in de klas, murmelt: ‘Bitte, Fräulein?’

Maar haar adem doet de ijsbloemen op het raam van het klaslokaal smelten.

Moet ik vragen blijven stellen tot ik te weten kom wat ik vrees te horen? Of kan ik besluiten om niet méér te willen weten dan ons wordt verteld? Want, als ik eenmaal iets weet, zou ik dat dan moeten vertellen? Het risico...